

החדש הזה לכם ראש חדשים

הרב מרדכי גרינברג

מוזר הוא ענינו של ראש חדש. בתורה איננו תופס מקום כשאר המועדים, ומצוין בו רק הקרבת קרבן, "ובראשי חדשיכם תקריבו עולה לה'",¹ ותרועת חצוצרות, "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם, והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם".² ובניגוד לשאר המועדים המתייחסים למאורעות הסטוריים הקשורים בחיי האומה, כגון היציאה ממצרים, מתן תורה והישיבה בסוכה במדבר, לא גילתה התורה מה ענינו של ראש חדש ומקורו. רק בתקופה מאוחרת יותר, מתחיל להזריח אורו של ר"ח, ומתגלה החגיגות שבו בסעודה. "ויאמר דוד ליהונתן מחר חדש, ואנכי ישוב אשב עם המלך לאכול".³ וכן בקבלת פני הרב כבמועד, "מדוע את הולכת אליו היום, לא חדש ולא שבת".⁴

ונוכח הערפל המכסה את החדש, גדלה התמיהה, מה ראתה התורה להציב מצוה זו בראש סדר המצות, שהיא המצוה הראשונה שנצטוונו עוד בהיותנו במצרים. ולא זו בלבד, אלא שאמר ר' יצחק שאת התורה "לא היה צריך להתחיל אלא מהחדש הזה לכם ראש חדשים, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל".⁵

נושאים רבים קשורים בר"ח.⁶ מאמר זה ינסה להסיט את הפרגוד כדי לגלות אחד מעניניו של היום המופלא הזה.

¹ במדבר כ"ח.

² שם.

³ שמואל א' כ'.

⁴ מלכים ב' ד'.

⁵ רש"י בראשית א' א'.

⁶ הרחיב את היריעה הרב י. הדרי שליט"א במאמרו "ראשי חדשים במשנתו של ר' צדוק". סיני תשרי תשכ"ח.

א. החטא והכפרה

חתום הוא ראש חדש בחותם החטא והכפרה. "ראשי חדשים לעמך נתת, זמן כפרה לכל תולדותם"⁷. כמה פירושים ניתנו לתולדות החדש. "י"א שעולת ר"ח באה לכפר על תולדות ימי החדש"⁸. וכן כתב הכוזרי⁹: "רצונו לומר, תולדות החדשים וחידושי הימים, כמ"ש "כי לא תדע מה ילד יום"¹⁰.

ואחרים פירשו, "שיש לדאוג על התינוקות, והקרבתן זה של ר"ח מכפר עליהם, וז"ש אומרים במוסף של ר"ח, "זמן כפרה לכל תולדותם", ותולדותיו של אדם אלו התינוקות"¹¹.

אך בתורת החסידות נטו לכיוון שונה. "תולדותם, היינו פגם שיש מתולדה, שהוא פגם אדם הראשון, ור"ח הוא זמן כפרה לזה"¹². ויש בר"ח מעין ראש השנה. שבראש השנה מתחיל סיבוב החמה, ואילו בר"ח מתחיל סיבוב הלבנה. ואדם הראשון נברא בר"ח שהיה גם ר"ה. ובו ביום חטא. "ע"כ בכל ר"ח ג"כ זכרון לבריאת אדם הראשון, וזהו שאמרו בעירובין: זכרון אחד עולה לכאן ולכאן". וכן "שעיר ר"ח ושעיר יוה"כ מענין אחד לתקן פגם הנחש"¹³.

ובזה יובן גם המשך התפילה. "זכרון לכלם יהיו ותשועת נפשם מיד שונא". שונא זה הוא היצה"ר, כמ"ש "ושלמה קראו שונא"¹⁴. והטעם שנקרא שונא דוקא ע"י שלמה, שכבר אמרו בזהר¹⁵ שבזמן שלמה "קיימא סיהרא באשלמותא". שהרי שלשים דורות מאברהם עד צדקיהו, כמנין ימי הלבנה. באברהם נאמר "מי העיר ממזרח", שהוא תחילת הסיבוב, וסיומו בצדקיהו, כשעוורו את עיניו וחשך בא לעולם. והדור האמצעי הוא הדור הט"ו, דורו של שלמה, שאז נתמלא דיסקוס של לבנה, שנא' "וישב שלמה על כסא ה' למלך"¹⁶. ודוקא בשעה שהגיעו האהבה והקרבה לשיאה, וכמעט בטל היצה"ר

⁷ תפילת מוסף של ר"ח.

⁸ אוצר התפילות, פי עץ יוסף.

⁹ מאמר גי ה'.

¹⁰ משלי כז א'.

¹¹ אוצר התפילות פי עיון תפילה.

¹² פרי צדיק לרי' צדוק מלובלין בראשית ר"ח כסלו.

¹³ שם.

¹⁴ סוכה נ"ד.

¹⁵ ח"א רייט א'.

¹⁶ עי' מד"ר בא ט"ו.

מן העולם, באה הנפילה בעטיו של היצה"ר ונתגבר על שלמה. וע"כ שלמה, שנאמר עליו "וה' אהבו"¹⁷, הוא שקראו ליצה"ר שונא, ונקבע שם זה בתפילת ר"ח.

פעם נוספת אנו נפגשים בחטא הקשור בר"ח, והוא חטא העגל. "איתא בירושלמי, הני נשי דנהיגי דלא למיעבד עבידתא בריש ירחא-מנהגא. ואיתא בפרקי דר"א, לפי שלא רצו נשים ליתן נזמיהן לבעליהן במעשה העגל, לכן נתן להן הקב"ה שכרן, שיהו משמרות ר"ח יותר מהאנשים"¹⁸. וכל השומע יתמה על הזיקה שבין הנשים בחטא העגל לשכרן בר"ח.

ואי אפשר שלא להזכיר את חטא הלבנה עצמה, שקטרגה ואמרה "אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד", ועל כך נענשה, שאמר לה הקב"ה "לכי ומעטי את עצמך"¹⁹, ומכאן החסרון של הלבנה שבכל ראש חדש.

ב. עבדות וחירות

התבוננות בפנימיותן של הדברים תלמדנו, שכל החטאים הנזכרים – חטא אדם הראשון, חטאה של הלבנה וחטא העגל – שרשן אחד, והיא שכחת העצמיות והשעבוד לדבר זר. עבדות איננה רק שעבוד פיסי ורשמי. "ההבדל שבין העבד לבן החורין איננו רק הבדל מעמדי, מה שבמקרה זהו משועבד לאחר וזה הוא בלתי משועבד. אנו יכולים למצוא עבד משכיל שרוחו הוא מלא חירות, ולהיפך בן חורין שרוחו הוא רוח של עבד"²⁰.

אפשר לאדם להיות בעל נכסים ויכולת גדולה, שרבים נתונים למשמעתו, והוא אינו משועבד לאיש, ואעפ"כ רוחו רוח של עבד, והוא משועבד. יש שמשועבדים לתאוותיהם וקשה להם להשתחרר מהם. יש המשועבדים למוסכמות חברתיות, ויש שכל מעשיו נגזרים מהחשש מה יאמרו הבריות. עולמו איננו ההויה האישית היחודית שלו. לעומת זה, יכול אדם להיות עבד מבחינה רשמית, ואעפ"כ מתנהג הוא עפ"י ה"אני" שלו. וא"א לאחר לקחתה ממנו ולא לשבור את רוחו.

¹⁷ שמואל ב' י"ב.

¹⁸ טור או"ח סימן ת"ז.

¹⁹ חולין ס"ו.

²⁰ עולת ראייה ח"ב הקדמה להגדה של פסח.

מהי א"כ גדרה של החירות? "החירות הצביונית היא אותה הרוח הנשאה, שהאדם וכן העם בכלל, מתרומם על ידה להיות נאמן להעצמיות הפנימית שלו, להתכונה הנפשית של צלם אלקים אשר בקרבו, ובתכונה כזאת אפשר לו להרגיש את חייו בתור חיים מגמתיים, שהם שויים את ערכם. מה שאין כן בבעל הרוח של העבדות, שלעולם אין תוכן חייו והרגשתו מאירים בתכונתו הנפשית העצמית, כי אם במה שההוא טוב ויפה אצל האחר השולט עליו איזה שליטה שהיא, בין שהיא רשמית בין שהיא מוסרית – במה שהאחר מוצא שהוא טוב ויפה"²¹.

כשם שפרצופיהם אינם שויים, כך דעותיהם אינן שוות, וכך עצמיותו ויחודו של כל אדם שונה. וכשאדם שוכח את ערכו העצמי, ומקבל מרות, גופנית או מוסרית, של אחר, הרי הוא מאבד בזה את חירותו ומשעבד עצמו. ע"כ עבד שאיננו רוצה להיות בן חורין, נרצע. אמרה תורה "אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי: כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים, והלך וקנה אדון לעצמו-ירצע"²².

ואלו הן החטאים שביסוד הבריאה. וכך כתב הרב קוק זצ"ל²³, תחת הכותרת "בקשת האני העצמי".

ואני בתוך הגולה. האני הפנימי, של היחיד ושל הצבור...
 חטא אדם הראשון שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש ואבד את עצמו.
 לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת "אייכה". מפני שלא ידע את נפשו, מפני שהאנכיות האמיתית נאבדה ממנו.
 בחטא ההשתחוואה לאל זר, חטא ישראל, זנה אחרי אלהי נכר, את אניותו העצמית עזב, זנח ישראל טוב.

חטאה הארץ, הכחישה את עצמיותה, צמצמה את חילה, הלכה אחרי מגמות ותכליתות, לא נתנה את כל חילה הכמוס להיות טעם העץ כטעם פריו, נשאה עין מחוץ לה, לחשוב על דבר גורלות וקריירות.

קטרגה הירח, אבדה סיבוב פנימיותה, שמחת חלקה, חלמה ע"ד הדרת מלכים חיצונה, וכה הולך העולם וצולל באבדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל.

²¹ שם.

²² קידושין כ"ב.

²³ אוה"ק חייג עמי ק"מ.

השעבוד במצרים לא היה רק שעבוד פיסי קשה, אלא ביטול הייחוד הישראלי כלפי מצרים.

וכמ"ש חז"ל²⁴: ויוציא אתכם מכור הברזל, כשם שהזהבי פושט ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, וכעובר שהיא נתון בתוך מעיה של הבהמה, והרועה נותן ידו ושומטו, כך הנסה אלקים לקחת לו גוי מקרב גוי.

"בארו בזה המדרש שני דברים גדולים מאוד שהיו במצרים. האחד שהמצרים היו מחזיקין בהם וגוברים עליהם בחזקת היד שלהם שלא יצאו ישראל מרשותם. השני מעצמם של ישראל, שהיו בתוך מצרים כאלו היו מחוברים למצרים, טפלים עמהם אין להן מציאות בפני עצמו. לפיכך על הראשון אמר שהינן ישראל כמו הזהב שהוא בכור, ומפסיק בין המוציא ובין הזהב, עד שקשה ההוצאה מאוד. כך ישראל כאשר היו במצרים היו המצרים פועלים בהם ומשעבדים בהם ביותר, והיו מושלים עליהם עד שקשה היה ההוצאה. וכנגד השני אמרו שהיו ישראל דומים לעובר במעי בהמה, מחובר לאם, טפל אצלה שהוא ירך אמה, ואין לו מציאות בעצמו"²⁵. ופירשו חז"ל את הנאמר "גוי מקרב גוי" היינו מתוך הקרבים של הגוי, כעובר במעי אמו. והיציאה ממצרים הפכה אותם לבני חורין, לא רק במשמעות הרשמית, שאינם יותר עבדים, אלא נתנה תוכן חדש לחייהם, בכך שהוציאה מן הכח אל הפועל את הענין האלקי שבנשמתם, ואפשרה להם לחיות עפ"י עצמיותם.

"עיקר הגאולה ביציאת מצרים היה הנקודה הראשית שבלב איש ישראלי להיות לה', הגם כי לא היה עדין מבורר בשלמות הדעת וכו' נתקן בנפשות בני"י שנמשכו אחר הקב"ה גם קודם ישוב הדעת כראוי"²⁶. וזוהי סגולת ישראל, "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום"²⁷.

כשבא משה לישראל ואמר להם החדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו: "רבנו משה האיך אנו נגאלים, והלא כל ארץ מצרים מטונפת מע"ז שלנו. א"ל משה, מכיון שחפץ הקב"ה בגאולתכם, אינו מביט בע"ז שלכם"²⁸. וכי איך אפשר להעלים עין מחטא חמור כ"כ. אלא שהבטה איננה ראייה. "לא הביט און ביעקב ולא ראה

²⁴ מדרש שוח"ט תהילים קט"ז.

²⁵ גבורות ה' למהר"ל פ"ד.

²⁶ שפת אמת ויקרא עמ' 92.

²⁷ דברים ד'.

²⁸ שמו"ר פ' החדש הזה.

עמל בישראל". הראיה היא חזונית ושטחית, לעומת ההבטה שהיא ראייה חודרת ועמוקה. יעקב מבטא את המון העם בישראל, שיש לו זכויות מעשיות מועטות, לעומת ישראל שהם אנשי המעלה. לכן בראיה שטחית א"א לראות עמל בישראל, שאצל ישראל, גם במבט חזוני ניכרת מעלתם, משא"כ אצל בני יעקב, שהראיה השטחית מלמדת על פחיתותם, ומ"מ במבט חודר, גם אצלם אין אוון "לא הביט און ביעקב". וזהו שאמר משה לישראל, שהקב"ה אינו **מביט** בע"ז שלכם. "האון שישנו ביעקב אינו בעצם מושרש בלב יעקב, כמשמעות לשון הבטה, שהיא הסתכלות בתוך ופנים הדבר"²⁹.

והיציאה הזאת פעלה לדורות, "שבכל חג המצות נעשה איש ישראלי בבריה חדשה, כמו שהיה ביציאת מצרים כקטן שנולד. ומתחדש בו אותו הנקודה שנטע הקב"ה בנפשות בני"י".

וזהו חג החירות, השחרור מכל מיצר ושעבוד, גופני ונפשי, פנימי וחזוני, העמדת המקור העצמי והשרש כיסוד החיים.

ומכאן לענין אכילת מצה ואיסור אכילת חמץ. שהרי יש לשאול, "למה נקראת המצה לחם עוני, והרי אפשר שהוא נראה נאה כמצה של עשיר, וע"ש מה נקראת המצה לחם עוני, דאין עניות במקום עשירות הגאולה. אמנם פי' הדבר, כי המצה נקראת לחם עוני היפך מצה עשירה, שכאשר יש בה שמן ודבש נקראת עשירה, כי הדבר הזה מעשיר את הלחם, וזה כי העני שאין לו ממון רק עצמו וגופו, והמצה ג"כ כאשר אין בה רק עצם העיסה, שעצמות העיסה היא המים והקמת, וזה עצמות העיסה, ובזה הוא לחם עוני, ואם יש בה שאור או חמץ, טעם השאור או החמץ הוא נוסף על העיסה כו"³⁰.

השאור שבעיסה היא תוספת האדם הבאה לייפות ולנפח את עצם העיסה, וע"כ עצמיות העיסה נפגמת, ובולטת בה התוספת החיצונית, ובחג החירות יש ענין להבליט בעיקר את העצמיות.

"והוא עצמו הענין בגאולת מצרים, שבכל חג המצות נעשה איש הישראלי כבריה חדשה, כמו שהיה ביצ"מ כקטן שנולד, ומתחדש בו אותה נקודה שנטע הקב"ה בנפשות

²⁹ העמק דבר במדבר כ"ג.

³⁰ גבורות ה' פנ"א.

בניי. ונקודה זו נקראת לחם עוני, שהוא בלא התרחבות, כי מצה הוא עצם העיסה, אחי"כ נשתנית ומתחמצת. וכמו"כ כל איש ישראלי, יש בו נקודת מתנה מאת האלקים. ובאמת צריך האדם להרחיב זאת הנקודה ולהמשיך כל המעשים אחריה. וזה התיקון כל ימי השנה, לפי מה שזוכה האדם לטוב ולמוטב. אבל כשבא חג המצות, מתחדש הנקודה ונטהרת מכל הלכלוכים, ולכן צריך לשמרה מחימוץ ומכל השתנות בזה החג. ושמתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי וכו'. פ"י פנימיות הנקודה כמו שהיא בעצם, ואינה מקבלת שנוי, לכן צריכה שמירה³¹.

"וזה רמז אכילת מצה, לחם עוני, שאין מצדנו כלום, רק מה שנמשכנו אחר הקב"ה, כי חמץ הוא מה שנתוסף אחי"כ בעיסה"³².

האדם והלבנה חטאו בשכחת העצמיות, בפזילה אל דבר שמחוץ להם. ענינם של ישראל בתיקון החטא, בהחזרת העולם אל עצמיותו ומקוריותו. תיקון זה החל ביציאת מצרים. והגיע מהלך התיקון לשיאו בשעת מתן תורה³³. "חרות על הלוחות", "אל תקרי חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא זה שעוסק בתורה". ואין כאן רק משחק מילים. הכתיבה היא בדבר חצוני, דיו ע"ג קלף. החריתה היא כתיבה מיניה וביה. א"א להפריד בין הכתב והמכתב. חירותינו היא במה שאנו נאמנים לעצמיותנו, ועצמיותם של ישראל היא תורה. וא"א להפריד בין הדבקים. ע"כ העסק בתורה היא הנאמנות לעצמיותנו, והיא חרותנו. חיים ישראלים אמיתיים הם רק עפ"י תורה החרותה על לוח לבנו. ורק אז אנו בני חורין, וכמאמרו המפורסם של יהודה הלוי "עבדי הזמן הם עבדים, עבד ה' הוא לבדו חפשי".

אך כמה עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה. "עד שהמלך במסיבו, נרדי נתן ריחו"³⁴. ובעוד הם שמחים בקבלת התורה, וכבר חטאו בחטא ההשתחואה לאל זר. שוב נתנו עיניהם בדבר זר להם ואבדו עצמיותם, וחזרו בזה על שרש החטא אותו באו לתקן. "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם, אכן כאדם תמותון"³⁵. שוב חזרו על חטאו של אדם הראשון וחזרה מיתה לעולם, ונדחה התיקון עד לאחרית הימים. וכיון שחסרון הלבנה הוא הביטוי לחטא השרשי שבתחילת הבריאה, ע"כ גם התיקון יבוטא בשלמות

³¹ שפת אמת שמות עמי 99.

³² שם עמי 92.

³³ פרקי אבות פ"ו.

³⁴ גיטין ל"ו.

³⁵ תהילים פ"ב ו' ובעיני ה'.

הלבנה "והיה אור הלבנה כאור החמה". אמנם נעשה נסיון נוסף לתיקון בימי שלמה, בדור הט"ו כאשר דיסקוס של לבנה היה שלם, אלא שכאמור נכשל שלמה, ידיד ה', ע"י השונא, היצה"ר, ובאה נפילה נוספת. ורק לעתיד לבא תתגלה הלבנה במלוא תפארתה, כפי שהיתה בימי קדם, ואז יהפך ראש חדש למועד, לזמן עליה לרגל. "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפניי"³⁶.

ראש חדש שונה מכל המועדים בכך, שכל המועדים שאנו חוגגים היום, יונקים מן הארוע שבעבר, ואילו ר"ח יונק מן האור שיגלה לע"ל. הרב דסלר כתב בשם רבו מקלם, כי לא הזמן עובר על האדם, אלא האדם נוסע בתוך הזמן³⁷. בכל שנה חוזר האדם ומגיע אל "תחנת" גאולת מצרים. התחנות נקבעו בדרך כלל בעבר, כמו יצ"מ, מתן תורה וכדו'. אך יש והם יקבעו בעתיד. ומ"מ הרושם שלהם ניכר כבר בהוה. לוט למשל אפה מצות בפסח, אף שעדיין לא הגיע זמן חג המצות, מ"מ התחנה קבועה במעגל הזמן. וכך יקבע ר"ח בעתיד כמועד, אך רישומו ניכר כבר היום. "ובכל דור ודור המתקרב לעקבי משיחא, מתגלית קדושת ר"ח יותר"³⁸. וע"כ בתורה ר"ח עדין בהעלם, ולא מזכר המועד שבו, אך כיון שקדושת ר"ח נעוצה בגילוי אור העתיד, ודבר זה קשור במלכות בית דוד – ומשום כך היו הסנהדרין מודיעים על קידוש החדש בזמן סכנה, "דוד מלך ישראל חי וקיים" – ע"כ ככל שמתקרבים לתקופת דוד, מתעורר יותר ענין ר"ח, "ולכן נזכר ענין קדושת ר"ח בכתוב רק בענין דוד עם שאול, ומשם למדים סעודת ר"ח"³⁹. "אז נתחדש התגלות אור זה בעת התחלת בנין המלכות לישראל בכלל, ומלוכת בית דוד בפרט, שזהו התחלת האור דלעתיד"⁴⁰. ולאחר מיכן החלו לקבל פני הרב ר"ח כבימי מועד, "מדוע את הולכת אליו היום, לא חדש ולא שבת".

שלב העמידה על הר סיני היה זמן התיקון. ואמנם חטאו ישראל ונדחה התיקון, אך נשים שלא חטאו בעגל חשות כבר היום טעמו של התיקון שלפני החטא, יותר מן הגברים שחטאו, וע"כ קבלו שכרם, שלהן ר"ח מאיר כבר עתה בקדושת העתיד, ואין עשיית מלאכה כבשעת הרגל. "כי לולי אותו מעשה, כבר היה חרות ממלכויות ומיצה"ר

³⁶ ישעיהו ס"ו.

³⁷ מכתב מאלהו ח"ב עמ' 21.

³⁸ רסיסי לילה לר' צדוק ס"י חי.

³⁹ שם.

⁴⁰ שם.

כמו לעתיד, והיו זוכים לאותה קדושה, והנשים שלא היה להן חלק באותו מעשה, משיגים רשימו זו יותר⁴¹.

ובזה מוסבר מה שפתחה תורה חלק המצות במצוה זו "החדש הזה לכם ראש חדשים", ומסיימת הפרשה "ושמרתם את המצות". כל דברי ימי האנושות מתרכזים בנקודה זו, שכחת העצמיות והשיבה אליה, ממנה הכל מתחיל – חטא האדם והלבנה – ובה יסתיים, במילוי הלבנה ובריית פני ה' מדי חדש בחדשו, והדרך לכך היא השמירה על המצות, ההשתחררות מן התוספות הזרות והחזרה אל המקוריות והראשוניות, הזהירות מן החמץ והשאור ומצות אכילת מצה.

ג. שבירה ותיקון

ועוד לנו ענין עם חטא נוסף הקשור לראש חדש. על השעיר הקרב בר"ח "אמר הקב"ה, הביאו כפרה עלי, על שמעטתי את הירח"⁴². והוא דבר מופלא ביותר. מה משמעות חטא ביחס לקב"ה, ומהו החטא במיעוט הירח, והרי הירח היא שגרמה בחטאה להתמעט.

"אגדה זו אסור לחשבה כפשוטה, כי אם על דרך משל וסוד וכו', ומצוה לפרסם שאינה כפשוטה, כי אם כלולות בה מחשבות נעלות מסוד ה' ליראיו, והדברים מעוטפים בלבוש, עד כדי להעלים האור הגדול שיש בדעות נשגבות הללו"⁴³.

אין כאן חלילה כוונה לבאר הדברים כפשוטן, אלא נסיון מתוך חרדת קדש להתקרב ולספוג מעט מהאור הגנוז בהן.

עד כמה שאנו רואים במיעוט הלבנה עונש על קטרוגה, וביציאה מגן עדן עונש על האכילה מהעץ, נראה שחטאים אלו מונחים ביסוד הבריאה. "לכל זמן ועת לכל חפץ" – זמן היה לאדה"ר שיכנס לגייע וזמן היה לו שיצא משם⁴⁴.

⁴¹ ש.ס.

⁴² שבועות ו, א.

⁴³ אגרות הראי"ה ח"ב עמ' קי"ח.

⁴⁴ קהלת ג'.

מהלכים הסטוריים נגזרים ממעשי בני אדם, עפ"י כללים של שכר ועונש. אלא שיש ופעולות בני אדם נדחפים מלמעלה כדי לקדם את התכניות האלקיות. הדברים נסתרים מבינתנו, משום שהם סותרים את הכלל של בחירה חפשית, ואעפ"כ לימדונו חז"ל שגם דרך זו כלולה בהנהגת הבורא המופלאה מאתנו.

על הפסוק "אהיה אשר אהיה"⁴⁵, כתב הנצי"ב: אין האופן ברור כעת, משום שזה תלוי בהכנת המקבלים. וא"כ אהיה מתנהג בפעולתי כפי אשר אהיה בכח ישראל אשר יתנו לי, ולפי הנראה היה ראוי לומר "אהיה כאשר יהיו", והיינו כפי אשר יהיו המה עדת ישראל במעשיהם – כך אהיה במעשי, אבל באמת גם זה יוצא מהשגחת ה' שיהיו ישראל ראויים לזה האופן או לזה. ואם שהוא לפלא בדעת האדם, מ"מ כך הוא וכו'. וכך הקב"ה תיכן את רוח דעת השבטים היאך יחשבו, ומשלם שכר לפי מחשבתם. וזה הפלא הוא הקושיא המפורסמת בידיעה ובחירה. והישוב המפורסם הוא מאמר ה', "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי". וא"כ לא מה שיפלא בשכלנו איך הוא, יפלא ממנו ית'. אבל ברור הדבר שכך הוא, בכל דור ובכל דעת מנהיג הדור, לפי הכנתו נמשך אחריו ההנהגה. ומי תיכן את רוח הכנתו? ג"כ ה' המהוה הכל. מש"ה אמר ה' "אהיה אשר אהיה", כפי אשר אכין דעת המקבלים, כך יהיה ראוי להיות הפעולה.

וכבר עמדו על כך חז"ל במדרש⁴⁶:

"ויוסף הורד מצרימה" זש"ה לכו חזו מפעלות א-להים נורא עלילה על בני אדם⁴⁷ א"ר יהושע בן קרחה: אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה את מביאן. בא וראה: כשברא הקב"ה את העולם מיום הראשון ברא מלאך המות מנין? א"ר ברכי' משום שנא': "וחושך על פני תהום" - זה מלאך המות המחשיך פניהם של בריות. ואדם נברא בששי, ועלילה נתעלל בו שהוא הביא את המיתה לעולם, שנאמר "כי ביום אכלך ממנו מות תמות". מלה"ד למי שמבקש לגרש את אשתו. כשבקש לילך לבית, כתב גט, נכנס לביתו והגט בידו - מבקש עלילה ליתנו לה. אמר לה: מזגי לי את הכוס שאשתה. מזגה לו, כיון שנטל הכוס מידה אמר לה: הרי זה גיטך. אמרה לו: מה פשעי. אמר לה: צאי מביתי שמזגת לי כוס פשור [פיי שלא, הוחם כל צרכו]. אמרה לו: כבר היית יודע שאני עתידה למזוג לך כוס פשור, שכתבת הגט והביאתו בידך. אף כך אמר אדם לפני הקב"ה: רבש"ע עד שלא בראת עולמך קודם ב' אלפים שנה היתה תורה אצלך אמון

⁴⁵ שמות ג' י"ד.

⁴⁶ תנחומא פ' וישב.

⁴⁷ תהילים כ"ה.

שכך כתיב⁴⁸ ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום ב' אלפים שנה, וכתיב בה⁴⁹ זאת התורה אדם כי ימות באהל. אלולי שהתקנת מות לבריות היית כותב בה כך, אלא באת לתלות בי את העלילה - הוי נורא עלילה על בני"א. והן את מוצא שא"ל הקב"ה למשה⁵⁰ "אם יראה איש באנשים האלה בדור הרע הזה את הארץ הטובה" וגומר. "איש" זה משה, דכתיב⁵¹ והאיש משה עניו האיש המסויים באנשים. וכן אתה אומר⁵² עתה תראה אשר אעשה לפרעה, במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמת ל"א מלכים. וכיון שאמר להן "שמעו נא המורים"⁵³ א"ל הקב"ה: "לכן לא תביאו את הקהל הזה" - הוי נורא עלילה. וכן הוא אומר ביוסף "ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם" ע"י לשון של ארגמן שעשו לו כתנת פסים נכתב עליו ד' אונאות (פ"י שטר מכירה) פסים פ' פוטיפר ס' סוחרים י' ישמעאלים מ' מדינים, בשביל כתנת פסים גרם לכל השבטים לירד למצרים. וא"ר יודן: הי' הקב"ה מבקש לקיים גזירות ידוע תדע והבנא עלילה לכל דברים אלו, כדי שיאהב יעקב את יוסף, וישנאוהו אחיו, וימכרוהו לישמעאלים, ויורידוהו למצרים, וישמע יעקב שיוסף חי במצרים, וירד עם השבטים, וישתעבדו שם. הוי "ויוסף הורד למצרים" אל תקרי "הורד" אלא "הוריד" את אביו והשבטים למצרים. אמר ר' תנחומא: למה"ד לפרה שמבקשים ליתן עול על צוארה והיא מונעת העול מן צוארה. מה עשו? נטלו את בנה מאחוריה ומשכו אותו לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש והי' העגל גועה (פ"י צועק). שמעה הפרה בנה גועה הלכה שלא בטובתה בשביל בנה. כך הקב"ה הי' מבקש לקיים גזירת ידוע תדע והביא עלילה לכל אלו הדברים וירדו למצרים ופרעו את השטר לכך נאמר: "ויוסף הורד מצרימה". הוי נורא עלילה וגו'.

ובסנהדרין (קז) אמרו על דוד שאמר לפני הקב"ה: גליא וידיעא קמך דאי בעי למיכפייה ליצרי הוה כייפינא ליה, אלא אמינא דלא לימרו עבדא זכי למריה. וכי ע"ז במרגליות הים שם: עי' כתובות ט סע"ב שאמרו וכי תימא מעשה שהיה [בת שבע] מפני מה לא אסרוהו [על דוד], ומשני: התם, אונס הוה, ודייק בס"ס אפריון שלמה על דלא נקטו התם אנוסה הות אלא אמרו אונס הוה דמשמע שמוסב על דוד וכו' דזהו כאמרם בע"ז ד' שלא היה דוד ראוי לאותה מעשה שנאמר ולבי חלל בקרבי אלא גזרת מלך

⁴⁸ משלי ח'.

⁴⁹ במדבר מ'.

⁵⁰ דברים י"א.

⁵¹ במדבר י"ב.

⁵² שמות ו'.

⁵³ במדבר כ'.

היתה, וזהו כדמצינו בזקנו יהודה דכתיב ויט אליה אל הדרך ואמרו בבראשית רבה פ' פ"ה ביקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך שהוא ממונה על התאוה כו' ויט אליה על כרחו שלא בטובתו, וזה שאה"כ בשמשון כי אביו ואמו לא ידעו כי מה' היא כלומר גזרת מלך היתה, כן גבי דוד היתה בזה עצת נורא עלילות להכריחו לכך, וזהו שאמרו: אונס הוה כאמרם בזהר משפטים ק"ז סע"א שכבר לפני עובדא דבת שבע אמר דוד לבי חלל בקרבי, והיינו דאמר דוד: גלוי וידוע לפניך דאי בעי"א ר"ל שאם היתה בזה בחירה חפשית בוודאי הייתי כופה יצרי והשי"ת היה מסייע בידו להתגבר על יצרו ע' סוכה נ"ב, ב אלא שנטלת ממני הסייעתא דשמיא ועלי היה להתגבר בכחי לבד ובכך אמינא דלא לימרי עבדא זכי למריה.

וכך ברא הקב"ה עולם, שמעצם היותו הויה חמרית, מועד הוא לנפילה ושבירה. "אין ההויה יכולה לקבל את כל עוצם הטוב של המהות העליון, אמיץ כח אין סוף, ההויה החלקית מתמסמסת מרוב טוב, מעוצם החיים, משתברת היא מרוב שאיפתה"⁵⁴.

"למה באה השבירה? לפי שהאלוקות נותנת לפי כוחה, והמקבל מוגבל הוא, א"כ תהיה הנ"ב מוגבלת, וז"ל: הוא הטובה בלא שעור, לפי מדתו, ותהיה אלקית בלתי גבולית, ואעפ"י שלא יוכל המקבל הנברא לקבל כי אם כשישבר לגמרי"⁵⁵.

כל תהליך הבריאה הוא תהליך של נפילה ושבירה. עצם הוצאת העולם מן הכח אל הפועל בגילוייו החמריים, חסרון וחטא הוא, "ההויות מתגלות בתור ירידה מאלקיות לעולמיות, שהוא כמו השפלה ומיתה נוראה, אשר כל הירידות שבעולם, מדרגה לדרגה, מרובי כשרון וקנין למיעוט כשרון וקנין, לא ישוו לה"⁵⁶.

מדוע ברא הקב"ה עולמו בדרך זו של נפילה ושבירה. מדוע לא ברא עולם ואדם באופן שיוכל לקבל את השפע האלקי בלא שבירה? אלא שאף זו ממדת חסדו וטובו, כדי שיקבל האדם את הטוב האלקי בכוחות עצמו, בזכות ולא בחסד.

"ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו, בעל הטוב ההוא, פירוש: מי שיקנה הטוב בעצמו, ולא מי שיתלוה לו הטוב בדרך מקרה. ועל כן גזר

⁵⁴ אוה"ק ח"ב עמ' תקנ"ו.

⁵⁵ שם עמ' תקכ"ז.

⁵⁶ אורות התשובה פי"א ד'.

שיבראו עניני שלמות וחסרון, ותברא בריה שיהיה בה האפשרות לשני הענינים בשוה, ויותנו לבריאה אמצעים שעל ידם תקנה לעצמה את השלמות, ותעדיר ממנה את החסרונות"⁵⁷

"אמנם ירידה זו, הלא יסוד העליה העליונה גנוז בה, ולפני סדר זמנים היא, הרי העליה כרוכה כבר בה, ותהום רבה של המשפט והררי א-ל של הצדקה יחדיו ישקו"⁵⁸.

הירידה לצורך עליה, זוהי מגמת הבריאה של עולם חסד יבנה, "שכך עלה ברצונו ית', להיות נחת רוח לפניו ית', כד אתכפיא סיטרא אחרא ואתהפך חשוכא לנהורא"⁵⁹. רק בדרך זו, כשיש אפשרות של ירידה, העליה היא בזכות.

בהקדמה לזוהר כתב ע"ז משל, למלך שרצה לבחון את בנו אם ראוי הוא למלכות. צוה יעל זונה שתנסה לפתות את בנו. ניסתה ולא עלה בידה. ערך המלך מסיבה לכל גדולי המדינה להעביר לו את המלכות, והנה פגש בן המלך את הזונה במסיבה, וגער בה על שאפילו בארוע כזה רודפת אחריו. אמר לו המלך: שוטה, אילולי היא לא היתה מסיבה. וכך שלח הקב"ה את היצה"ר לפתות את האדם, ואף שזה גורם לסיבוכים ונפילות. מ"מ אילולי הוא, לא היה שכר לאדם.

מעתה נצב האדם על סולם שרגליו נוגעות בארץ וראשו מגיע השמימה. הוויתו החמרית מושכתו כלפי מטה, ואילו נשמתו האלקית דוחפתו כלפי מעלה, והוא עולה ויורד, ודוקא מפני כוחותיו הגדולים מועד הוא לנפילה וכליו עלולים להשבר, "אבל לא מפני זה יחדל הטוב הנשא לעשות את דרכו, והוא חוזר ובונה אחר השבירה, והבנין המתוקן עולה יפה יפה, באין ערוך ליקרתו. וכ"כ מרובה מדה טובה ממדת פורענות, עד שכדאי לסבול את כל יסורי השבירה, את כל קלקולי ההריסה, רק שיצאו עולמים משוכללים כאלה, שנושאים בכוחם עושר חיים כזה, שהוא מצד עצמם למעלה מכחם"⁶⁰.

⁵⁷ דרך הי' לרמח"ל, פי"ב, ב'.

⁵⁸ אוהתי"ש שם.

⁵⁹ תניא פליו.

⁶⁰ אוה"ק שם עמי תקני"ו.

"וכל זה נעשה עפ"י המשקל העליון של שפיטת הצדק, המשערת את משפט ההיות בטרם כל יצור נברא"⁶¹, ותכנית זו כלולה היא במחשבה שלפני הבריאה.

דוקא אפשרות השבירה היא הנותנת לאדם את כח היצירה לעשות את עצמו ע"י תיקונו והעלאת עצמו, "וזה כל עסק האדם דעוה"ז, להיות רצוא ושוב, להתחזק, להתעורר עצמו משנתו בכל פעם"⁶².

אמנם יש מי שהיה מעדיף לא להיות תמיד בפחד הנפילה והשבירה, ולהסתפק במועט ובמוכן, אך אז גם לא היתה אפשרות עליה ובנין עצמו. "מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבו, איננו סובל הריסות רוחניות, אבל גם אין לו בנינים עצמיים, הוא חוסה בצלם של הבנינים הטבעיים, כמו השפנים, שהסלעים הם מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבנינים שהוא בונה בעמלו הרוחני, שאיננו פוסק תמיד מעבודתו הזריזה"⁶³.

וכך נבנה האדם "בתשוקתו לשוב למקורו הבלתי גבולי, להתאחד באלוקות, ובזה יעשה הנברא את עצמו, ויהיה במדרגת השלמות של הבורא, ויתעלה ממעל לגבול של נברא, מה שלא היה אפשר בלא שפעת רב טוב למעלה ממדרגת אפשרות קבלתו, שהיה תמיד רק במדרגת נברא, ולא במעלת בורא כלל"⁶⁴.

הקדמונים דברו על ג' ממדים בהויה. עולם שנה נפש, ובמילים אחרות: מקום, זמן ואדם. החטאים הראשונים שכללו את שלשת הממדים, חטא עץ הדעת באדם, קטרוג הלבנה בזמן וחטא הארץ במקום, שארעו מיד עם יציאת העולם את הפועל, הם המציינים את חטא היסודי של הבריאה כולה, את הנפילה. אך כאמור יש לראותם כירידה צורך תיקון. מיעוט ומילוי הירח מבטאים את החסרון יחד עם שאיפת ההשתלמות שבבריאה. והוא הכפרה שמבקש הקב"ה שנכפר על שהוא מיעט את הירח, שהרי חטא הירח והמיעוט, הוא יסוד שטבע הקב"ה בבריאה לצורך שאיפת ההשתלמות והתיקון שנעשה אנו הברואים. וחטא הוא לשון חסרון, כמ"ש בת שבע

⁶¹ אוהתי"ש שם.

⁶² רסיסי לילה ס"י ל"ה.

⁶³ אוה"ק שם עמי שי"ד.

⁶⁴ אוה"ק חבי עמי תקכ"ז.

"והייתי אני ובני שלמה חטאים"⁶⁵, היינו חסרים, והתביעה כלפינו, שאנו נשלים את החסרון שהטביע הקב"ה בשעת הבריאה. אמנם אנו חוטאים אך בסופו של דבר נזקף הדבר לרבש"ע, שמראש יצר עולם כזה שיש בו חטא. "אמר ר' אליעזר אליהו הטיח דברים כלפי מעלה שנאמר "ואתה הסיבות לבס אחרנית"⁶⁶. ומנין שחזר הקב"ה והודה לו לאליהו, דכתיב "ואשר הרעותי"⁶⁷, ופירש"י: אני גרמתי להם שבראתי יצה"ר"⁶⁸.

"האדם אינו עומד תמיד בסדר ומצב אחד, ויש לו תדיר עליות וירידות כנודע לכל השב דרכיו, והוא מה שיסד ה' ית' בבריאה ענין מיעוט הירח וכו' ואלו החסרונות הוא מה שמתולדה, כענין בראתי יצר הרע, שהשי"ת ברא החסרון ומילוויו, וזה ענין "הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח", כי שרש החסרון שבכל שבט הוא בתולדה מהשי"ת, שברא אדם בעל חסרון שצריך השלמה וכו', ומצד שרש זה דצריכים השלמה נובע התחלת החסרון, שמזה באים בהתפשטות כל מיני חסרונות". והכפרה שמביאים ישראל הוא התיקון, שהרי כל מיעוט הירח ענינו להיות כח מדרבן, להתפתחות והשתלמות בבריאה, והחזרה והתשובה למצב הראשוניות היא היא הכפרה למיעוט הירח.

ויהי רצון מלפניך, ה' אלוקי ואלוקי אבותי, למלאות פגימת הלבנה, ולא יהיה בה שום מיעוט, ויהיה אור הלבנה כאור החמה, וכאור שבעת ימי בראשית, כמו שהיתה קודם מיעוטה, שנאמר את שני המאורות הגדולים, ויתקיים בנו מקרא שכתוב ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם, אמנ".

⁶⁵ מלכים א' א'.

⁶⁶ מלכים א' יח'.

⁶⁷ מיכה ד'.

⁶⁸ ברכות ל"א.